

Nationen i historien

ANNE BERG

Uppsala universitet

Detta temanummer illustrerar läget i den historiskt inriktade nations- och nationalismforskningen och visar vilka teoretiska perspektiv och problemställningar som är aktuella i dag. Temanumret visar därigenom också vilka frågor och debatter som forskningen lämnat bakom sig. Den fråga som till en början var den stora stridsfrågan inom nationalismforskningen var i grund och botten en historisk fråga. Frågan handlade nämligen om nationens ålder och ursprung. Frågan gav upphov till publiceringen av en rad klassiska teoretiska verk under 1980-talet. Däribland kan nämnas Ernest Gellners *Nations and Nationalism*, Anthony D. Smiths *The Ethnic Origins of Nations* och Benedict Andersons *Imagined Communities*. Stridsfrågan gav också upphov till formeringen av två olika skolor: primordialism och modernism. Å ena sidan forskare som sökte den moderna nationalismens och nationens rötter i formeringen av etniska grupper under antiken, medeltiden eller tidigmodern tid. Å andra sidan forskare som ville förklara den moderna nationalismen utifrån faktorer som industrialismens effekter, statsformering eller klassformering. Inom dessa breda skolor finns det självklart stora skillnader. Den moderniseringsteoretiska skolan, för att ta ett exempel, rymmer till exempel Ernest Gellners funktionalistiska teori om hur nationalismen har sin förklaring i den funktion den fyller inom ramen för det moderna industrisamhället.¹ Den rymmer även marxistiskt influerade teorier som Benedict Andersons, som driver att en förändring av produktivkrafterna (tryckkapitalismens framväxt) gav upphov till möjligheten för människor att föreställa sig som medlemmar i en nationell

1. Ernest Gellner, *Nations and nationalism* (Oxford 1983).

gemenskap.² Därtill kan nämnas en annan marxist, historikern Eric J. Hobsbawm, som tecknat nationsformeringens utveckling från slutet av 1700-talet i en rad sekvenser där olika nationella föreställningskomplex och aktörer har avlöst varandra.³

Frågan om nationens grunder lämnade även avtryck i den svenska forskningen. Under mitten av 1990-talet och de följande tio åren skådades ett livligt intresse för att studera det svenska nationsbygget där inspiration hämtades från de teoretiska klassikerna. Författare positionerade sig ofta explicit i den teoretiska diskussionen och det är fortfarande den enda riktigt stora forskningsdebatt som förts inom ramen för den svenska nationalismforskningen.⁴ Anledningen till att den debatten inte längre är särskilt levande har i min mening att göra med ett slags teoretisk konsensus. Alla utgår från att nationella identiteter är historiska konstruktioner, men att dess betydelse, dess roll för människor, har skiftat genom historien. Angående nationalstatens och den nationella identitetens ålder har somliga till och med argumenterat för att forskningen bör lämna just den frågan.⁵

Var befinner sig den historiska forskningen i dag? Mitt intryck är att forskningen lämnat de stora frågorna och de stora samhällsteorierna och i stället lagt fokus på att producera empirisk kunskap i ämnet. Medvetet eller omedvetet har forskare därmed gått bortom och problematiserat de klassiska teorierna i ämnet. Intresset är i dag riktat mot att analysera nationsformering och nationellt identitetskapande som historiska processer. Den teoretiskt förankrade forskningsuppgift som numera tende-

2. Benedict Anderson, *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (London 1983).

3. Eric J. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality* (Cambridge 1992). Se även Eric J. Hobsbawm, "Mass-producing traditions: Europe, 1870–1914", i Eric J. Hobsbawm & Terence Ranger (red.), *The invention of tradition* (Cambridge 1983).

4. I t.ex. följande verk tas utgångspunkt i denna debatt: Torkel Jansson, "En historisk uppgörelse: När 1800-talsnationen mötte 1600-talsstaten", *Historisk tidskrift* 110 (1990); Patrik Hall, *The social construction of nationalism: Sweden as an example* (Lund 1998); Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk: Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden* (Stockholm 2000); Harald Gustafsson, "The Eighth Argument: Identity, Ethnicity and Political Culture in Sixteenth-Century Scandinavia", *Scandinavian Journal of History* 27 (2002); Johanna Widenberg, *Fäderneslandets antikviteter: Etnoterritoriella historiebruk och integrationssträvanden i den svenska statsmaktens antikvariska verksamhet ca 1600–1720* (Uppsala 2006).

5. Abigail Green, *Fatherlands: State-building and nationhood in nineteenth-century Germany* (Cambridge 2001); Alon Confino, *The nation as a local metaphor: Württemberg, imperial Germany, and national memory, 1871–1918* (Chapel Hill 1997).

rar ha företräde är hur nationell tillhörighet har skapats och föreställts i olika rumsliga och tidsmässiga kontexter. På ett teoretiskt plan kan rörelsen i frågor och perspektiv kopplas till den kulturella vändningen. Då menar jag inte bara det ökande intresset för meningsskapande och identitetsskapande utan kanske främst ett ökat fokus på den historiska kontextens betydelse för att förklara sociala handlingar. I stället för generella sociala lagar söker historiker numera i regel orsaker i de speciella betingelser som det politiska, kulturella, sociala och ekonomiska sammanhanget genomsyras av. Mot bakgrund av det kan vi se att analyser av nationsskapande i provinser eller i den lokala politiken, i urbana miljöer eller på landsbygden, inom arbetarklassen eller den etniska minoriteten har blivit allt vanligare under senare tid. Studier har dessutom visat hur nationella, religiösa och klassbaserade identiteter har sammansmält i vissa historiska skeenden. Människors informella eller banala identitetsskapande i vardagen har också fått plats i dessa skildringar.⁶ Vidare har flera publikationer tagit fasta på relationen mellan olika politiska intresseggrupper i formandet av nationella identiteter. Forskningen har på det stora problematiserat föreställningen om nationsformering som något som enbart riktat sig uppifrån och ner.⁷

Majoriteter och minoriteter, särskilt etniskt-religiösa, har mot bakgrund av den skisserade utvecklingen hamnat i blickfånget. Historiker (och samhällsvetare) har börjat ta etnicitet på ett större allvar och se vilken betydelse en sådan sak som minoritetsstatus och erfarenheter av att tillhöra en viss etnisk grupp har haft för människors sociala handlingar och för deras engagemang i politiska rörelser. Därtill kan vi se att nationalismen under det senare 1900-talet rönt ett särskilt intresse.⁸ Inte minst har forskningen visat hur minoriteter har byggt transnationella, globala, rörelser för att påverka statusen i det statsterritorium (den nationalstaten) de bor i. Minoritetsstudier har också visat hur identiteter är fragmentiserade och hur känslan av tillhörighet till en nationalstat kan kombineras med en överstatlig känsla av gemenskap med den större et-

6. Confino (1997); Caroline Ford, *Creating the nation in provincial France: Religion and political identity in Brittany* (Princeton 1993) Michael Skey & Marco Antonsich (red.), *Everyday nationhood: Theorising culture, identity and belonging after banal nationalism* (London 2017).

7. Se t.ex. Oliver Zimmer, *A contested nation: History, memory and nationalism in Switzerland, 1761–1891* (Cambridge 2003); Anne Berg, *Kampen om befolkningen: Den svenska nationsformeringens utveckling och sociopolitiska förutsättningar ca 1780–1860* (Uppsala 2011).

8. Montserrat Guibernau, *The identity of nations* (Cambridge 2007).

niska gruppen. Ett annat närliggande område som redan kan iakttas och förväntas utvecklas under kommande år är migrationsforskningen och vilken påverkan migrationsvågor har haft för statlig nationell identitetspolitik liksom för mottagarsamhällets invånare; de som socialiserats in i konstruerade nationella identiteter sedan barnsben.⁹

Bidragen i detta temanummer kan placeras i dessa forskningstrender. De analyserar och förklarar de subjektiva uttrycken för nationell tillhörighet hos minoriteter, enskilda människor och delar av arbetarrörelsen utifrån sina specifika kontexter. Vidare problematiserar de, explicit eller implicit, de klassiska teorierna gällande nationalism och nationsformering. Bidragen är i den meningen goda exempel på var den historiskt inriktade nationalismforskningen befinner sig just nu.

I den första uppsatsen möter vi en officerare som utmanade den rådande statliga definitionen av vad det innebar att vara svensk under stora nordiska kriget. Artikeln, författad av Olof Blomqvist, analyserar krigsrättegången mot kaptenlöjtnanten Fredrich Sahlgård som 1717 stod anklagad för landsförräderi. Sahlgård var officer i den danska flottan men han var född i Sverige. I rättegången hävdade nämligen den politiska-juridiska maktens företrädare att Sahlgård var en fosterlandsförrädare för att han var född i Sverige av svenska föräldrar, oberoende av hur länge han levit i landet eller var han vuxit upp. Sahlgård argumenterade förstas emot denna tolkning och menade att han aldrig varken svurit trohetsed till den svenska kungen eller att han tillbringat lång tid i landet. Statsmaktens juridiska institution vidhöll dock att Sahlgård var svensk och dessutom att han inte agerat i enlighet med hur ståndspersoner av högre rang borde handla. Krigsrätten förklarade honom skyldig och i september 1717 blev han avrättad genom arkebusering. Utifrån fallet visar Blomqvist hur vem som var svensk, vad som gjorde en undersåte svensk, var under debatt och konflikt även under tidigmodern tid. Vidare diskuteras hur användningen av en annan typ av källmaterial kan problematisera den forskning om tidigmodern nationalism som i första hand brukat statliga-ideologiska och vetenskapliga källor.

9. Se t.ex. Jeff Lesser, *Immigration, ethnicity, and national identity in Brazil, 1808 to the present* (Cambridge 2013); Tariq Modood & John Salt, "Global migration, ethnicity and Britishness", i Tariq Modood & John Salt (red.), *Global Migration, Ethnicity and Britishness* (London 2011) s. 248–249.

Nationalismen betraktades länge inom den marxistiska nationalismforskningen som en ideologi som borgarklassen uppfann och spred för att beivra framväxten av ett revolutionärt och transnationellt klassmedvetande inom arbetarrörelsen. De två nästkommande artiklarna behandlar olika aspekter av arbetarrörelsen under 1900-talet och problematiserar relationen mellan socialism, etnicitet och nationalism.

Den andra uppsatsen i temanumret är skriven av Johan Svanberg och den behandlar olika nationella fackförbunds intresseformuleringar inom ramen för Internationella metallarbetarfederationen (IMF). Tiden är kalla krigets inledningsskeende, den period då allt var möjligt, och i blickfånget står Ruhrfrågan. Tiden efter andra världskriget har inom forskningen betraktats som en när internationalismen tog sig praktiska uttryck och nationalstaten började träda i skymundan. Med utgångspunkt i IMF:s interna diskussioner visas dock hur nationsspecifika intressen – den nationalstatliga ramen som arbetarrörelserna formerats i – och de nya internationella möjligheterna bröts mot varandra. Den nationalstatliga lojaliteten och intressena dominerade förhandlingarna och det blev därför nästintill omöjligt för IMF att enas kring en gemensam politik gällande Ruhrfrågan. Svanberg visar hur nationalstaten som politisk enhet fortsatte att utgöra den ram inom vilket internationell politik fördes efter världskrigens tid; och även inom arbetarrörelsens socialistiska samarbetsprojekt. Internationell politik förblev således en nationell affär.

Etniska minoriteter i befintliga nationalstater har under historien stundom utvecklat egna inre sociala hierarkier och därmed olika klassbaserade rörelser. Jonas Ahlskog, Matias Kaihovirta och Mats Wickström diskuterar detta i den tredje uppsatsen som handlar om relationen mellan socialism och nationalism. I artikeln visas hur den tidigare forskningen inte riktigt tagit skapande av majoriteter och minoriteter på analytiskt allvar. I stället för att utgå från en analytisk ram där klassrörelserna och klasskampen är den reella logiken som nationalismen verkar utanpå, vänder de på resonemanget. Utgångspunkt tas i minoritetsgruppers historiska formering och hur några av dessa utvecklat en socialistisk klassbaserad nationalism. De lanserar sedan begreppet minoritetsnationalism som ett sätt att analytisk förhålla sig till relationen mellan nationalism och socialism. Med utgångspunkt i den svenska minoritetens

arbetarrörelse i Finland under första hälften av 1900-talet visas sedan hur vi kan förstå dess agerande som en minoritetsnationalistisk typ av politik. Med utgångspunkt i denna fallstudie visas att klasskampen var en del av den vidare kampen för en minoritets rättigheter; de två kan, som författarna understryker, inte skiljas åt.

Den fjärde och sista artikeln handlar också om etniska minoriteters politik inom ramen för en värld där nationalstater ses som den naturliga politiska enheten. Minoriteter har dock börjat bygga politiska gemenskaper som går på tvärs med traditionella statliga gränser under de senaste femtio åren. Detta är fokus för Lars Elenius uppsats. Här tas utgångspunkt i internationella organs och nationalstaters förändrade minoritetspolitik från 1900-talets senare del och framåt, vilket gett nya möjligheter för etniska minoriteters politiska mobilisering. Minoriteter i Norden har mot denna bakgrund intensifierat sina egna nationsbygganden och de har använt sig av liknande verktyg som nationalstaterna en gång gjorde under 1800-talet. Artikeln handlar mer specifikt om hur Kvänaland och Sápmi konstruerats som etniskt-nationella hemland från 1970-talet och framåt. Med utgångspunkt i dessa två fall visas hur teoretiska begrepp som etnicitet och nation, eller teorin om ”nationer utan stater”, kan vara problematiska för att förstå det transnationella nationsbygge som minoriteter idkat sedan 1900-talets sista decennier. Etniska grupper har adopterat den gamla nationens politiska uttryck men den nya etnopolitiken görs inom ramen för en ny global kontext där minoriteters demokratiska rättigheter och rätt till sin identitet har utökats. I stället för *en* statlig nationell identitet ser vi i vår nära samtid etniska minoriteter som utvecklar etniska, nationella och transnationella identiteter som samspelar. Slutsatsen är att detta måste förstås som ett resultat av förändringar på både nationalstatens politiska nivå, likväl som en effekt av konkurrerande etniska politiska rörelser som bland annat tillgriper nya tekniska medier för att tillämpa ett transnationellt nationsbygge med traditionella byggstenar.

Samtidens etniska rörelser utmärks dock av att de bedriver politik inom ramen för ett system som är så pass dominant – som har gjorts så naturligt – att alltifrån oppositionella visioner till alternativa tolkningar av tillhörighet reproducerar nationalstaten som en för given tagen enhet. Nationalstaten som en närmast naturlig och evig kategori är dock i sig själv produkten av ett konstruktionsarbete. Sverige har ofta

kategoriserats som en av de västeuropeiska nationalstater som har en längre historia tack vare sin kontinuitet som territorialstat. Här började konstruktionsarbetet helt enkelt tidigare.¹⁰ Den svenska nationalstatens historiska djup och själva forandet av idén om statens evighet diskuteras i temanumrets sista bidrag. Wojtek Jezierski, Thomas Lindkvist och Sari Nauman utforskar i essäns format hur Sverige – den svenska staten som grundläggande politisk struktur – succesivt gjordes evig från medeltiden och framåt. Utifrån tidigare forskning utvecklar författarna sin tes om att den svenska nationalstaten fick kontinuitet genom en rad förändringsprocesser på ekonomins och politikens område. Exempelvis diskuteras hur normaliseringen av kontinuerliga skatteuttag bidrog till att ge den svenska staten en stabilitet och betraktades som ett separat väsen som olika kungar vid olika tidpunkter kunde ta i besittning. Ett annat intressant tema som diskuteras är det förändrade innehållet i de medeltida och tidigmoderna trohetseder som undersåtarna förväntades svära. Här visas hur riket successivt ersatte konungen som föremål för trohet i ederna. Det svenska riket konstruerades därigenom som en tidlös och naturlig enhet som utgjorde undersåtens främsta lojalitetsobjekt. Författarna argumenterar i slutändan för att föreställningen om Sverige som något tidlöst ska spåras till 1500-talets statsformeringsprocess. Detta skapande av evighet fick sedan genomgripande ideologiska och politiska konsekvenser – det möjliggjorde 1800-talets moderna nationsbyggande.

Bidragen i temanumret illustrerar nationalstatens hegemoniska status. Artiklarna fokuserar på aktörer – individer såväl som kollektiv – som i olika historiska kontexter formulerat alternativ till befintliga nationalstaters nationalism. Tar vi ett steg tillbaka kan vi dock se hur även alternativa nationella uttryck har reproducerat nationalstaten som övergripande maktstruktur. Temanumrets avslutande essä analyserar sedan uppbyggnaden av denna hegemoniska och eviga position genom processer som i sin tid hade helt andra intentioner än att skapa en föreställd nationell gemenskap. Under 1990-talet fanns det intellektuella som förutspådde att nationalismen och nationalstaten skulle dö ut och

10. Miroslav Hroch, *Social preconditions of national revival in Europe: A comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European Nations* (Cambridge 1985 [1968]) s. 3–10; Hugh Seton-Watson, *Nations and states: An enquiry into the origins of nations and the politics of nationalism* (Boulder, Colo. 1977) s. 6–7; Anthony D. Smith, *National identity* (Oxford 1991) s. 8–15; Liah Greenfeld, *Nationalism: Five roads to modernity* (Cambridge 1993) s. 3–27.

ersättas av andra överstatliga lojalitetsgemenskaper efter kalla krigets slut.¹¹ I dag vet vi att utvecklingen blev en annan. Nationalistiska och etniskt präglade inbördeskrig har skakat Europa och Mellanöstern under de senaste decennierna. Vi har också sett framväxten av en rad högerpopulistiska rörelser i de västerländska demokratiska staterna under senare år. Historiska kunskapen om hur och varför nationalstater och nationella gemenskaper skapats, och under vilka omständigheter nationalismen som ideologi har attraherat människor, är nödvändig för att vi ska kunna förklara både forna samhällssystem och vad som händer i nuet. Mig synes att vi i dag lever i en tid där den etniska nationalismen blomstrar. Vad är det som gjort att den fått ett sådant fotfäste? Vilka materiella, sociala, politiska och kulturella villkor präglar de grupper och klasser som engagerar sig i den? Frågan om hur vår samtida nationella väckelseperiod ska förstås är utan tvekan komplex. Historisk forskning om nationalism och nationsformering har därmed en viktig uppgift framöver.

11. För en diskussion om dessa förutsägelser, se Erika Harris, "Why has nationalism not run its course?", *Nations and Nationalism* 22:2 (2016) s. 243–247.